

szukat. Ez a válasz az ő szavuk. Ellenben az, aki Falladának az értelmes szavára kíváncsi, az ha csalódottan nem is, de kielégítetlenül teszi le ezt a könyvet. Az értelmes ember ez esetben olyan válaszokat kapott, amelyek nem kellemesek az ő füleinek.

(Budapest)

Remenyik Zsigmond

KÓS KAROLY UJ TÖRTÉNELMI REGÉNYE (Az országépítő, Erdélyi Szépművész Céh, 1934.) kétségtelenül meglepetésekkel szolgál a magyar történelmi tárgyú regények (újabbán oly' szapora) sorában. Azon a vonalon, amelyen a magyar uralkodó osztály írói a magyar történelem valamely szakaszának művészi formába való öntésével bajlódnak, Kós feltétlenül az élre tartozik. Főleg artistikus érzéke segíti ide. A magyar uralkodó osztály történelmi regény-íróinak állandó nagy küzdelmét a történelem hű, de mégis érthető és művészi nyelvért pl. sikerrel oldja meg. A valódi régiséget persze ő sem kelti, de képes valami régiesség káprázatát idézni, minden modorosság és erőszak nélkül. Aki odafigyel természetesen látja, hogy valójában egyéni fordulatokkal bő népi nyelvet ír (a kalotaszegüt) s ezt faragja, módosítja, hitelti régivé, ugyanazzal a magától értetődéssel, ahogy Thaly Kálmán hitette el a maga nyelvéről, hogy azt az Esztergom alatt táborozók beszélték. Művészi képesség ez, ha hét határra esik is az országépítő Szent István magyarjainak beszédétől, mert ha nem is igazi; de helyénvalóan kifejező. Nyers és kemény, szaggatott és kifinomult. T. i. egy ilyen világot akar sugalmazni olvasója benyomásai közé. Ugyanakkor erős is ez a nyelv; tele imas csomókkal, vaskossággal, iz-zel, fojtott indulatok dagadásával. Pontosan azt a világot közelíti, amelynek képzeit a magyar uralkodó osztály történetírása oly' egyértelműséggel lopja be minden magyarul tanuló fejekbe. Kós Károly nyelvének ezekre a fogalmilag beidegzett képzetekre találó kiegészítő, kitágító vonását hiba volna elhallgatni. Hiba, mert különben hamis uton keresnők könyve megközelítését. Ez a megközelítés pedig szükséges. A magyar uralkodó osztály könyvespolcán ez a könyv első helyre fog kerülni. A magyar iskola új kötelező olvasmányt kapott. A magyar iskola irodalmi inyesmestereinek írással szemben tett kívánalmaj legtöbbjét ez a könyv kielégíti. A történelmi regénynek iskolás felfogás szerint való világító ereje, kiformálása, szerkesztése, egészben: a történelmi regény-formának eltalálása csak rokonszenves lehet az iskola bírálói szemében. A magyar uralkodó osztály literátorainak elméleteit a történelmi regényről újabbán alig közelíti meg egy is annyira, mint ez „Az országépítő”. A legtöbbből hiányzik az artistikus hajlam. Kós viszont keresztül-kasul artistizált tehetség, aki bátran vállalkozhat annak a formának a felfrissítésére, amelyben az uralkodó osztály literátorai a történelmi regény ösét (a hőskölteményt) látják. Az uralkodó osztály kritikussai mindig csak a nyelvi, formai, stílusbeli eredményeket keresik. A forma kiképzés az uralkodó osztály irodalmában a mondanivaló kárára mindig elsődleges. Kós is minden erejét ebbe az irányba veti. Ért is el eredményeket. A régi hősköltemény formát a maga céljaira — tényleg modernizálja. „Az országépítő” fejezetei tényleg balladás, hősköltemény-fejezetek. Ez a káprázatuk, a kiképzésük. Ne tagadjuk el azt, ami sikerült; sőt emeljük ki egyet, befejezett elrendezettsége és artista bonyolultságai miatt: azt a drámai képet és jelenetet, ahol Csanád megcsúfolja Wölfer comest. Az írói megcsinálásnak kétségtelenül szép darabja ez a két oldal s ilyen két és több oldal még akad a könyvben. Hosszú fejezet is, mint pl. a Gyula vajda üldözéséről szóló. Ezekben a rész-

letekben világosan látszik a formálás módja, mely szinpadí, illetve architektónikusan hangsúlyozott szinpad-drámái képsorozatokat váltakozása, ha áll s filmczenárium képek egymás után futó sorozata, ha mozog a cselekmény. S mozgás bőven van a regényben. A magyar uralkodó osztály történelemfelfogása diktálja ezt, hisz' szerintük a történelem főleg háborúk története. Mindenestre Kós hadakozásai nem érdektelenek; beléjük tudja vinni az iramot. S ez ismét artista érdem, mint ahogy artistára volt az alakok rajza, mozgása, kiállása: általában alaklátása, mely ugyancsak az uralkodóosztály látásának a hagyományait stilizálja. Az országépítő Szent István atyafiai, hadnagyai, körös-körül minden magyar szereplő és szembeötlő, ugyanarról a töről metszett; az uralkodó osztály magyar urai ezek. Régi irodalmi ismerősök, akár Géza, akár Koppány, akár Vazul, akár Gyula, vagy Csamád a neviük. Ugyanaz a sűrűvérű, nehéz járású, fojtott indulatú, szűkszavú, hátraszegett fejű világ ez, ahogy ennek a kánona a magyar uralkodó osztály illúzióiban önönmaga képviselőiről kialakult. Az az ideális kép sugárzik itt fel külön-külön mindegyik alakon, egyénien és mégis általánosan, ahogy az a magyar uralkodó osztály íróin, történészein, festőin, szobrozóin keresztül visszaálmódja magát a múltba. A magyar uralkodó osztály ideális képe vonul fel itt. Kós ennek a képnek az összetevőit osztja el a regény magyarjai közt. A hősi, vitézi, úri éretnyeknek az a színes, úri-mellettek dagasztó körképe ez, amelyen sehol semmi árnyék. A magyar uri ideológiájú olvasó számára alig képzelhető hatásosabb világ. A magyar uri ösztön veti fel itt széles nyakán a fejét úgy, ahogy ez a magyar uriság önmagáról való legendáiban él: elementumként. Csupa vér jogán lett nagyurak ezek, szolgák és engedelmeseik fölé hivatottak, a birtalás dühödtt fesszengéseivel mellükben. Magát Szent Istvánt is ez a mámor fűti. Mindenkit legázol. Atyafit, anyát, hivatetapos. Pogány és részvétlen a világa ennek a „szent“ királyról szóló regénynek. Maga Kós is részvétlen. A regényben összeütköző két ellenfél közt, a régi, törzsszerkezethez ragaszkodó pogány s az új, keresztény életformákat erőszakoló magyarok közt a színeket pártatlan osztja meg. Nem foglal egyik mellett sem állást. Ez ismét az uralkodó osztály artistájának a vonása, s a balladás formálás következménye. A balladában ilyen tárgyilagosak a szerzők. S amint a balladában, ahol a szerzőnek az elementumként felfogott jelenségekkel szemben semmiféle konkrét megoldásra mutató állásfoglalása nem lehet, úgy itt is a meseszöveg végső célja (tekintet nélkül a történelemre) — a kitalált tragikus alak. Az uralkodó osztály írója, miután sem a jelen, sem a múlt reális ábrázolására nem képes, kitalálásokba menekül. Szent István, miután jó keresztényként elkövet minden pogányságot; leveri az ellenszegülőket, királyi hatalma alá hajtja az összes törzseket, s az uralkodó osztály heroizálására szerzője kiélelt vele összes úr-ösztoneit, megkérdi: „Te Csamád mond' boldog ember vagy-e Te?“ S ezzel azt mondja ki magáról, hogy ő boldogtalan. Nem az a nő lett a felesége, akit szeretett... Ez a motívum, mint mondtuk, Kós kitalálása, s ezért annál jellemzőbb. Jellemző, mert Kóst Szent István jellemzésekor nem elégti ki Szent István alakjának a hivatalos történelem írásban megadott értelmezése. Nem elég közeli, nem elég emberi ez a Szent István Kós Károly szemében. A hivatalos Szent István figura — az Egyház történelemírását befolyásoló felfogása szerint — a „szent“ és a „nagy“ impulziójával cselekszik, s a hivatalos történelemírásnak továbbbi magyarázatra nincsen szüksége. Neki elég magyarázat a mithosz. Kósnak is elég volna. Igazolja épp a Szent István figurájából hiányzó logika. De, hogy

szinesebbé, hatásosabbá, „emberibbé“ tegye ezért Szent István nagy építő raptusát elmélyíti lélektanilag, (a mítoszt átpszichoanalitizálja) s hajtóerővé teszi benne a kielégületlen, boldogtalan szerelemért kárpótlást kereső cselekvéshajszát. Ez a kitalálás eredeti értelmén kívül még arra is jellemző, hogy az uralkodó osztály művésze bármily hősi és fenséges a tárgya nem bírja ki a lélektan relativizálása nélkül. (A mítoszokban már ő maga sem hisz!) Az az élet és történelem látás, amelyre a regény épül így világítódik át. Kiderül, hogy a történelem forrása szubjektív. Elhithető ez? Megfordult volna pl. a magyar történelem iránya, ha Szent István nem olyan, amilyen? Képtelen kérdés, a képtelen kérdést azonban a Kós történelmi regénye mögötti történelemlátás felveti. S mert ez a kérdés szükségszerűen merül fel, elérkezünk ahhoz az összefüggéshez, amiért „Az országépítő“ „történelmi“ regény helyett az uralkodó osztály irodalmára oly jellemző üres forma, illetve fikció-regény, miután a benne jelentkező élet és történelemlátás, merő fikciók halmaza. S ez korántsem azt jelenti, hogy „Az országépítő“ nem történelem-hű, hanem azt, hogy egyáltalán nem történelmi. Nem történelmi, mert nem a történelem jelenik meg benne. A Szent István korabeli történelem sem úgy dolgozott, ahogy itt munkál. „Az országépítő“, mint „történelmi“ regény minden formai sikerülései ellenére ugyanott tart, mint a multszázadbéli magyar „történelmi“ regény és dráma. Történelemlátása semmivel sem megközelítőbb mint Keményé vagy Telekié. A történelem igazi képe felől semmivel sem tájékozottabb mint Szalay vagy Horváth, ha ismeri is a magyar uralkodó osztály legújabb történészeinek tárgyi eredményeit, mert ezek az eredmények lényegileg nem módosítanak a történelem elvi felfogásának végső kérdéseiben: következőkép: Kós Károly regénye ugyanazon a ponton válik elfogadhatatlanná, mint a hivatalos magyar történetírás. Nem a valódi történelemből, hanem az uralkodóosztály fejében elraktározott felfogásból, fikciókból sző regényt. Hogy ez mennyire igaz, mi sem igazolja jobban, mint pl. az, hogy az uralkodó osztály egyes rétegeiben mutakozó mai ideológiai koráramlatok befolyását is érvényesíti a Szent István korabeli „történelem“ megérzőkítésében. Visszatérni pl. Szabó Dezső rasszista magyar történelem interpretációját s az erdélyi „transzilvánista“ koncepciót s ahelyett, hogy a törzsi (kollektív) gazdálkodásból fakadt összecsapás igazi rugóit és értelmét látná a feudális magántulajdon-gazdálkodással, és ebből szőne mesét, fajok összeütöközését írja meg, ahol Szent István, miután nem ítélteti el és magyar-nak is meg kell hagynia, bár az idegenekkel tart, eo ipso tragikus alak. Ilyen körülmények közt azután természetes, hogy a regényben úgy a kereszténység mint a pogányság, nem is említve ezek tömegvonatkozásait, a legjobb esetben csak nominatív elem. Hogy a kereszténység miért lett hajtóerő s a pogányság minék következtében ellenálló erő, az ugyanúgy nem derül ki Kósnál sem, mint a hivatalos történetírásban. Hogy a kereszténység mennyiben felülről és kívülről táplált imperialisztikus erő az egyik, s mennyiben alulról feltörő erő a másik oldalon, az ugyanúgy homályban marad, mint a magyar történelemlírásban. A regényből pontosan a tartalmat, a történelmet dobja ki a szerző. S mert az író maga sem tudja, hogy a történelmi mélység erői hajtják a történelmi felszínt, természetsszerűleg összpontosul minden ereje a formai, artisztikus elemek kivitelére, s a tartalomért csak annyit tesz, amennyi az uralkodó osztály heroizálására szükséges.